

Omzien met bewondering, vooruitblikken met verwachting. De Gentse geschiedenis van middeleeuwen en Ancien Régime

Marc BOONE¹

Een bilan opmaken van de geschiedenis van Gent over een wel erg lange periode, grosso modo lopend van de twaalfde eeuw tot aan de Franse - industriële revolutie is geen voor de hand liggende opdracht. Bovendien is mij ook nog gevraagd perspectieven en krijtlijnen voor verder onderzoek aan te geven. Een exhaustieve voorstelling van wat over de Gentse geschiedenis is geproduceerd is onbegonnen werk. Dergelijke onderneming dreigt overigens uit te monden in een nauwelijks verteerbare opsomming van auteurs, titels en feiten. Overigens, recent (in 1989 meer bepaald) verscheen een synthese onder de bezielende leiding van stadsarchivaris Decavele '*Gent, apologie van een rebelse stad*' waar ik graag naar verwijs².

Ik heb uiteindelijk voor de volgende aanpak gekozen. Vanuit mijn achtergrond als mediëvist en als historicus gevormd aan de Gentse school in de Annales-traditie, dit is met aandacht voor zowel de onderhuidse processen van sociaal-economische aard als voor het veel meer concrete spel van belangengroepen en machten, ben ik op zoek gegaan naar wat mij een heel specifiek kenmerk leek van de Gentse geschiedenis in de beschouwde periode³. Voor de insiders moge de allusie op Jan Dhondt's 'Machten en

¹ Onderzoeksleider Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (NFWO), Universiteit Gent. Deze tekst is een licht aangepaste en van referenties voorziene versie van de rede gehouden op het Tiende tweejaarlijks colloquium van het Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis in Gent (Provincieraadzaal) op zaterdag 6 november 1993. Gebruikte afkorting: H.M.G.O.G.: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent.

² J. DECAVELE (ed.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, pp. 431-432 (beredeneerde bibliografie door R. De Herdt, die sinds 1974 in de H.M.G.O.G. een lopende bibliografie verzorgt). Oorspronkelijk was het de bedoeling in deze jubileumband van de 'Handelingen' een vervolg op de bijdrage van H. VAN WERVEKE, De historiografie van de stad Gent in de laatste dertig jaar, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis en de Oudheidkunde* (Faunreeks, IV, 1), 1943, pp.5-27 te laten verschijnen. Stadsarchivaris, dr. J. Decavele had zich hiertoe bereid verklaard, door omstandigheden is het project verdaagd.

³ Het gedurende lange tijd dominerende Annales-paradigma staat momenteel erg in discussie, wat op zich een goede zaak is en getuigt van enige theoretische ingesteldheid die o.m. in het Vlaamse historische wereldje erg nodig was. Hierover en over de recente evoluties: H. SOLY, Geschiedenis in de jaren tachtig: wetenschap of verhaal?, in: Th. VENCKELEER, W. VERBEKE (edd.),

MARC BOONE

Mensen' (de titel van zijn verzamelde opstellen uit 1976) en op de aanpak die Hans van Werveke in zijn briljante synthese van 1947 over de Gentse geschiedenis heeft naar voren gebracht duidelijk zijn, ik wens beide hier nadrukkelijk als bronnen van inspiratie aan te halen⁴. Ik heb vervolgens dit naar mijn mening erg kenschetsende aspect uitgewerkt naar de drie grote en traditionele deelgebieden van de geschiedenis (het politiek-institutionele, het sociaal-economische en het cultureel-religieuze), met - dit was uiteindelijk de opdracht - aandacht voor wat we als verworven inzichten kunnen beschouwen en wat de blinde vlekken in deze kennis zijn. Vanzelfsprekend kunnen deze deelgebieden nauwelijks los van elkaar worden beschouwd en is hun onderlinge beïnvloeding, zeker op het lokale niveau belangrijk en intens geweest.

Wat is dan dit specifieke element dat als een rode draad doorheen de Gentse geschiedenis loopt? Het lijkt mij vervat in de steeds weer terugkerende drang om van onderen uit op een systematische en georganiseerde wijze uitdrukking te geven aan fundamentele eigen stedelijke belangen en solidariteiten. Concreet mag daarbij worden gedacht aan 'instellingen' als: de schepenenbanken (in zoverre de selectie van schepenen door de stedelingen aan de vorsten is onttrokken, wat gedurende lange tijden het geval is geweest), de hanzen, de ambachten, de broederschappen, de werkliedenbeurzen, de vroege arbeidersbeweging, de syndicaten en enkele belangrijke politieke partijen en/of stromingen van de 19de eeuw: vele hebben in Gent hun wortels of gaan op Gentse voorbeelden en initiatieven terug. Vanzelfsprekend is het geval van Gent niet uniek in Vlaanderen, ook in andere steden hebben vergelijkbare 'instellingen' een analoge rol vervuld, de intensiteit en de voorbeeldfunctie van Gent verlenen haar echter een

Cultuurwetenschappen in beweging, (Uitgaven van de Vlaamse vereniging voor cultuurwetenschappen I), Leuven-Antwerpen, 1992, pp. 25 - 56. De geïnteresseerde vindt in de voetnoten van dit overzicht overvloedige verwijzingen naar literatuur over het onderwerp. Het Annales-paradigma wordt momenteel sterk gecontesteerd vanuit de zogenaamde 'narratieve' geschiedschrijving, hierover: P.H.H. VRIES, *Vertellers op drift. Een verhandeling over de nieuwe verhalende geschiedenis*, (*Cahiers Sociale Geschiedenis* 8), Hilversum, 1990, passim. Een vurig pleidooi pro de narratieve aanpak houden J. TOLLEBEEK, T. VERSCHAFFEL, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse*, Amsterdam, 1992.

⁴ H. VAN WERVEKE, *Gent. Schets van een sociale geschiedenis*, Gent, 1947 (uitgave van het Willemsfonds nr. 183) en J. DHONDT, *Machten en mensen. De belangrijkste studies van Jan Dhondt over de geschiedenis van de 19de en 20e eeuw*, Gent, 1976. Beiden waren prominente leden van het bestuur van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, cf. M. BERCKMOES, *Historiek van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (1893-1993)*, Gent, 1993 [*Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent XVIII*].

GENT: MIDDELEEUWEN EN ANCIEN REGIME

voortrekkerspositie⁵. Een tweede element, dat nauw met het eerste verband houdt, is het opmerkelijke historische bewustzijn dat reeds van in de middeleeuwen aanwijsbaar en actief is. Het vormde een voedingsbodem voor het steeds weer terugkerend rebelse karakter van de Gentse geschiedenis. Deze stad was voorbestemd om een haard van degelijke geschiedschrijving te worden.

Vanwaar komt dit specifieke van Gent, dat - het moet benadrukt - op enkele van zijn hoogtepunten, inspirerend heeft gewerkt voor gerenomeerde gelijkaardige Europese bewegingen: de ambachten en Van Artevelde op het Parijs van Etienne Marcel in de 14de eeuw bijvoorbeeld, of de arbeiderscoöperatie en Anseele op de internationale arbeidersbeweging in de loop van de 19de⁶? Eerder dan in een *genius loci* te willen geloven, heeft het te maken met de schaal, de omvang van Gent (naar middeleeuwse normen reeds een imposante grootstad), haar inbedding in een vroege vooruitstrevende economie (die van het graafschap Vlaanderen), haar economische en institutionele banden met een stedelijk netwerk dat eeuwenlang (of het hart nu in Brugge of in Antwerpen klopte) centraal stond in de handel en economie in Noord-West Europa⁷. Er zijn ook factoren van eerder negatieve aard: de zwakte die inherent is aan een dynastieke politieke orde, en die er bij herhaling voor heeft gezorgd dat op doorslaggevende momenten (de 13de eeuw en de eerste helft van de 14de eeuw) Gent in de uitbouw van haar eigenheid niet of nauwelijks werd gehinderd door een sterk centraal gezag dat uitging van het heersend gravengeslacht⁸. Bovenop dit

⁵ In een recente bijdrage hebben we dit corporatieve element beschreven als een essentieel bestanddeel van de stedelijke identiteit: W. PREVENIER, M. BOONE, De steden van de Zuidelijke Nederlanden in de late middeleeuwen: stedelijke identiteit en corporatieve solidariteiten, in: *Het tijdschrift van het Gemeentekrediet*, nr. 183, 1993, pp. 33-42.

⁶ Het Gentse voorbeeld heeft uiteraard in de eerste plaats inspirerend gewerkt op de geleidelijke groei van een stedelijk republikeins bewustzijn in de Nederlanden. Een algemeen overzicht van deze ontwikkeling over de langere termijn (waarbij evoluties in Noord en Zuid samen worden in beschouwing genomen) bij: M. BOONE, M. PRAK, Rulers, patricians and burghers: the Great and Little Traditions of urban revolts in the Low Countries (12th-18th centuries), in: C.A. DAVIDS, J. LUCASSEN [edd.], *A Miracle mirrored: the Dutch Republic in European Perspective*, Cambridge (ter perse).

⁷ Elementen m.b.t. het demografisch gewicht van Gent en haar rol in het Vlaamse stedelijke netwerk, bij W. PREVENIER, J.-P. SOSSON, M. BOONE, Le réseau urbain en Flandre (XIIIe-XIXe siècle): composantes et dynamique, in: *Het stedelijk netwerk in België in historisch perspectief (1350-1850). Een statistische en dynamische benadering*, [Handelingen van het 15de internationaal colloquium, Spa, 4-6 sept. 1990], Brussel, 1992, pp. 157-200.

⁸ Algemene beschouwingen over deze relaties (met verwijzingen naar de rol van de Vlaamse steden in de late middeleeuwen) bij W.P. BLOCKMANS, Princes

MARC BOONE

alles, zoals reeds gezegd, het uitzonderlijke historisch bewustzijn dat aan de actiebereidheid van steeds nieuwe generaties Gentenaars voeding heeft gegeven. Maar laten we deze inleidende beschouwingen voorlopig voor wat ze zijn, in de conclusie zal ik op het eindproduct, de Gentse bijdrage tot de ontwikkeling van een eigen stedelijke politieke cultuur, terugkomen.

1. politiek-institutionele aspecten

Wie zich met de oudste geschiedenis van Gent inlaat, heeft het niet voor de wind. Directe bronnen die getuigen over wat bij de ingezetenen leefde en over hoe ze leefden, zijn er nauwelijks. Afgezien van de archeologische gegevens, dient alle kennis over het vroege Gent gereconstrueerd doorheen bronnen die uitgaan van de twee Benedictijnenabdijen: een ontstaansmilieu dat niet mag worden verdacht van veel begrip voor een stedelijke gemeenschap van neringdoenden en handelaars, een milieu bovendien waarbinnen een eigen code gold en waarin geschreven bronnen er ook waren om het eigen gelijk en vooral het eigen profijt te ondersteunen. Daarin komt verandering in de loop van de twaalfde eeuw. Geleidelijk aan treedt de stedelijke samenleving die rond de meanders van Leie en Schelde is gegroeid uit de nevels van de geschiedenis. Als eerste manifesteert zich daarbij de elite van de stad, het Gentse schependom.

Een der eerste echo's klinkt op uit het unieke dagboek dat de grafelijke klerk Galbert over de opvolgingscrisis in het graafschap Vlaanderen in de jaren 1127-1128 bijhield. Galbert was een Bruggeling. Ook hij kan niet van overdreven veel sympathie voor de Gentenaars worden verdacht, toch vinden we bij hem een der oudste manifestaties van stedelijke eigenheid verwoord. Ik citeer een fragment waarin de edelman Iwein van Aalst in 1128 als woordvoerder van de Gentse burgers in volgende bewoordingen graaf Willem Clito (door de Franse koning, de feodale suzerein over Vlaanderen in het zadel geholpen) toespreekt: *'Heer graaf, hebt gij onze en uw burgers, en ons, hun vrienden naar recht willen behandelen ? Waarom hebt gij ons dan met onrechtvaardige belastingen en vijandige kwellingen bestookt ? Waarom hebt gij ons niet tegen de vijand beschermd en naar ere behandeld ? De heilige eed die wij te uwer gunste hadden gezworen, hebt gij persoonlijk verbroken en uw en onze belofte, die wij samen hebben afgelegd, hebt gij geschonden. (...)* Het is goed bekend hoeveel geweld en plundering gij te

conquéranrs et bourgeois calculateurs. Le poids des réseaux urbains dans la formation des états, in: N. BULST, J.-Ph. GENET, [edd.], *La ville, la bourgeoisie et la genèse de l'état moderne (XIIe-XVIIIe siècles)*. Actes du colloque de Bielefeld (29 novembre - 1er décembre 1985), Paris, 1988, pp. 167-181.

GENT: MIDDELEEUWEN EN ANCIEN REGIME

*Rijsel hebt aangericht, hoe gij de burgers van Sint-Omaars onrechtmatig en boosaardig hebt bestookt en nu wilt gij, als u de kans wordt gegund ook de burgers van Gent slecht behandelen*⁹. Het is duidelijk dat met dit laatste Willem Clito een stap te ver is gegaan. De rebellerende edelen en stedelingen willen evenwel nog niet breken: voorgesteld wordt om een onderzoekscommissie aan te stellen die de nieuwbakken graaf en zijn optreden moet beoordelen en hem eventueel vervallen verklaren van zijn functie.

Weinig steden kunnen er op bogen dergelijke posities ingenomen te hebben (of te hebben kunnen innemen), laat staan op zulk een vroeg tijdstip. De bekommernis die uit dit optreden blijkt, heeft - mutatis mutandis - het politieke optreden van Gent gedurende de hele middeleeuwen en een belangrijk deel van de 16de eeuw overheerst. De bestanddelen zijn duidelijk: de vorstelijke macht is gebonden aan lokale privileges, onderdanen dienen volgens bepaalde principes van wettelijkheid behandeld, heffingen op hun vermogens dienen redelijk te blijven¹⁰. Bij ernstige verstoringen worden de bruggen niet onmiddellijk opgeblazen: een overlegorgaan wordt voorzien, men gaat 'parlementeren'. Ook dit is een fundamentele trek van de Vlaamse politiek in de middeleeuwen, hoe brutaal de periode ook vaak overkomt (en nog vaker wordt afgeschilderd), het is ook de periode van gesystemiseerd overleg tussen regeerders en geregeerden geweest. In dit embryonale systeem van volksvertegenwoordiging heeft de Gentse delegatie vaak het eerste en het laatste woord gehad. Ze heeft ook vaak het overleg opgeblazen, maar is er steeds naar terug gekeerd.

Wanneer ik wat langer bij de gebeurtenissen van 1127-1128 ben blijven stilstaan, is dit niet alleen omdat ze de oudste getuigenis zijn van het Gentse collectieve optreden op het politieke terrein van het graafschap Vlaanderen, maar ook omdat het een mooi voorbeeld vormt van het historisch bewustzijn waarover ik het reeds had. Nog aan het einde van de 15de eeuw zal wat in 1128 is gezegd, naklinken in de stellingen die Gent heeft verwoord ten aanzien van Maximiliaan van Oostenrijk en diens autoritaire politiek, wars

⁹ Het desbetreffende citaat is uit de vertaling van Bert Demyttenaere: GALBERT VAN BRUGGE, *De moord op Karel de Goede. Dagboek van de gebeurtenissen in de jaren 1127-1128*, Antwerpen, 1978, p. 210. Voor de originele Latijnse tekst, zie de editie door H. PIRENNE, *Histoire du meurtre de Charles le Bon comte de Flandre (1127-1128) par Galbert de Bruges*, Parijs, 1891, pp. 138-139.

¹⁰ In deze optiek is recent betoogd dat het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen eerder een evolutie naar een conglomeraat van rechtssteden dan naar een rechtsstaat heeft gekend: R.C. VAN CAENEGEM, *Democratie en rechtsstaat in het twaalfde-eeuwse graafschap Vlaanderen*, in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, LXI, 1993, pp. 207-208.

van alle overleg¹¹. Een en ander zal een hoogtepunt bereiken op 6 augustus 1579, toen de stad Gent, twee jaar voor de Staten-Generaal der Nederlanden, Filips II van Spanje van zijn vorstelijke prerogatieven vervallen verklaarde. De Gentse calvinisten van 1579 gingen overigens nog verder dan de Staten-Generaal. Waar laatstgenoemden in het 'Plakkaat van Verlatinghe' van 1581 nog een vorst voorzagen, hielden de Gentenaars het nu wel voor bekeken: de soevereiniteit van de vorst was in hun ogen, omwille van verregaande machtoverschrijding, in handen van de stadsmagistraat overgegaan¹². Voor een korte periode (tot aan de onderwerping door Farnese in 1584) is van een echte stadstaat, een Republiek sprake. De constitutionele schaaamlap die van Artevelde in 1340 nog nodig had: de Engelse koning Edward III werd toen maar als koning van Frankrijk op de Vrijdagmarkt erkend om aan het vervangen van de Vlaamse graaf door de steden een legitimatie te verlenen, was in 1579 overbodig geworden. Gentenaars en vorsten, het is zelden een geslaagde verhouding geweest: ter overweging, volgend citaat van een onverdachte Gentenaar, Edward Anseele: '*Gent is aan ons hof niet zeer bemind en niet ten onrechte. Waarlijk, onze geboortestad heeft het nog al verdiend door onze koningen met een donker oog aanzien te worden, iets waarover vele Gentenaars en wij eerder gevleid dan gestoord zijn*'¹³.

Op de laatste episode - deze van de Calvinistische Republiek van 1577-1584 - na, is het Gentse politieke optreden op het niveau van het graafschap Vlaanderen, en geleidelijk aan, naarmate de politieke integratie van de Nederlanden vorderde, op dat van de Nederlanden, genoegzaam bekend. De alweer door Van Werveke geïnitieerde onderzoeken van Prevenier en Blockmans over de volksvertegenwoordiging hebben onder meer het optreden van de Gentse schepenen in een vernieuwend licht geplaatst¹⁴. Voor

¹¹ Op 28 april verwoorde Willem Zoete, pensionaris van de stad Gent, in deze zin het standpunt van de Leden van Vlaanderen aangaande de houding die men diende aan te nemen ten overstaan van Maximiliaan van Oostenrijk: I.L.A. DIEGERICK, *Correspondance des Magistrats d'Ypres, députés à Gand et à Bruges pendant les troubles de Flandre sous Maximilien duc d'Autriche*, Brugge, 1855, deel 2, pp. XXXI-LXV.

¹² W.P. BLOCKMANS, Alternatives to Monarchical Centralisation: the Great Tradition of Revolt in Flanders and Brabant, in: H. KOENIGSBERGER [ed.], *Republiken und Republikanismus im Europa des frühen Neuzzeit*, [Schriften des historischen Kollegs, Kolloquien 11], München, 1988, p. 146.

¹³ E. ANSEELE, *De omwenteling van 1830*, Gent, 1882, p. 194.

¹⁴ Zie de studies: W. PREVENIER, *De Leden en de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*, (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, nr. 43], Brussel, 1961 en W.P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)*, [Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van

GENT: MIDDELEEUWEN EN ANCIEN RÉGIME

Voor de episode van de Calvinistische periode is het onderzoek lopend (door G. Marnef uit Antwerpen), voor de voorafgaande periode, deze van de late 12de en de 13de eeuw kan (en moet) men nog steeds terugvallen op de klassieke studie over het Gentse stadspatriciaat van Frans Blockmans uit 1938¹⁵. Voor de 16de en latere eeuwen, de vaststelling zal in wat volgt nog worden gedaan, is de toestand minder rooskleurig. Zowel voor de regering van Karel V als de periode volgend op de Scheiding tussen Noord en Zuid is een systematische studie van het Gentse schependom of breder van de Gentse politieke elite nog steeds wenselijk. Pas aan het eind van het Ancien Régime, toevallig of niet het ogenblik waarop een nieuwe glorierijke tijd zich aandient, staat alweer een monumentale studie over de Gentse bestuurlijke bovenlaag ter beschikking¹⁶. Opmerkelijk is hoe aan het eind van het Ancien Régime oppositiebewegingen (in Gent maar ook er buiten, in de Zuidelijke zowel als in de Noordelijke Nederlanden) teruggrijpen naar middeleeuwse antecedenten om hun onvrede over het bestuur door (verlicht) absolute staten te verwoorden en uitdrukking te geven aan hun aspiraties. In het geval van Gent handelt het o.m. over de zogenaamde Grote Privileges van 1477 en over het akkoord dat Van Artevelde op 3 december 1339 namens de Vlaamse steden met de Brabantse steden afsloot (en waarin controle op het vorstelijk optreden en een eigen monetaire politiek werden voorzien)¹⁷. Oude

België, Klasse der Letteren, jg. XL, nr. 90], Brussel, 1978. Dezelfde auteurs tekenden samen met A. ZOETE (+) voor de fundamentele bronnenuitgaven *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen. Excerpten uit de rekeningen der steden, kasselrijen en vorstelijke ambtenaren* uitgegeven in de reeks in-4 van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis (regering van Filips de Stoute door W. Prevenier, van Jan zonder Vrees door A. Zoete, van de overige Bourgondische vorsten door W. Blockmans), waarin het optreden van onder andere de Gentse schepenen in het kader van de laatmiddeleeuwse volksvertegenwoordiging op de voet te volgen is.

¹⁵ F. BLOCKMANS, *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, [Rijksuniversiteit te Gent, werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, afl. 85], Antwerpen, 1938, sindsdien aan te vullen met R. MÄRTINS, *Wertorientierungen und wirtschaftliches Erfolgstreben mittelalterliche Grosskaufleute. Das Beispiel Gent im 13. Jahrhunderts*, Köln, 1976. Een nieuwe benadering van de sociale geschiedenis van de 13de eeuw zou op zich vruchtbare nieuwe inzichten (ofschoon nieuw bronnenmateriaal zich wel niet in grote mate zal aandienen) kunnen verschaffen, zoals een recente studie over de Vlaamse hanzen aantoonde: C. WYFFELS, De Vlaamse hanzen opnieuw belicht, in: *Academiae Analecta. Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, klasse der letteren*, 53, 1991, n°1.

¹⁶ P. LENDERS, *Gent, een stad tussen traditie en verlichting (1750-1787). Een institutionele benadering*, [Standen en Landen XCII], Kortrijk, 1990.

¹⁷ Zie de bijdrage van Boone en Prak, geciteerd in noot 6. Voor het belangrijk akkoord uit 1339: P. AVONDS, Beschouwingen over het ontstaan en de evolutie van het samenhorighheidsbesef in de Nederlanden (14de - 19de eeuw), in: *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek. Liber amicorum J. Andriessen, A. Keersmaekers, P. Lenders*, Leuven-Amersfoort, 1986, pp.

MARC BOONE

instellingen, die eeuwenlang in de vergetelheid hadden verkeerd, zoals de Grote Raad of Collatie doken aan het einde van de 18de eeuw plots weer op als dragers van nieuwe ideeën en politieke ambities¹⁸.

De studie van de middeleeuwse en moderne stedelijke instellingen mag evenwel niet tot het schependom beperkt blijven. Uitgerekend in Gent was dit, alvast tot Karel V in 1540 een diepgaande hervorming oplegde in zijn 'Concessio Carolina', het laatste stadium van een veel complexer en omvattender politieke organisatievorm, die tot op het niveau van de ambachten en hun wijkorganisaties (in het geval van grotere ambachten) werkzaam was. Voor de eerste helft van de Bourgondische periode heb ik in eigen onderzoek het functioneren ervan, via het politieke personeel dat op deze verschillende niveau's actief was, nagegaan¹⁹. De effectieve betrokkenheid van een groot deel van de stadsbevolking, alvast dat deel dat in ambachten georganiseerd was, naast de vaak ook letterlijke erfgenamen van de oude patricische families, was reëel en diepgaand. Het zou verkeerd zijn deze groepen, die in een complex samenspel het dagelijks bestuur van de stad uitmaakten, als een homogeen blok voor te stellen, dat als een opposant de vorst en zijn centraliserende ambtenarij tegemoet trad. Interne conflicten en afrekeningen zijn legio geweest in Gent. Het lot van Van Artevelde mag

45-58.

¹⁸ H. BALTHAZAR, Het sociaal-politiek wisselingsproces op het einde van de 18de eeuw. Casus: de Gentse collatie, instrument van politieke doorbraak, in: *H.M.G.O.G.*, n.r. XXV, 1971, pp. 34-35, 39 en 52. Over de Collatie of Grote Raad als middeleeuwse instelling: M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384 - ca. 1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, [Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, jg. 52, nr. 133], Brussel, 1990, pp. 28-33.

¹⁹ M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*, pp. 54-157. Dit deel van het onderzoek is gebaseerd op een prosopografie van de Gentse bestuurlijke en corporatieve elite (voorlopig ten dele beschikbaar in de vorm van bijlagen bij een niet gepubliceerd doctoraat), het zal in de vorm van een database beschikbaar worden gemaakt voor de gehele Bourgondische periode (op te vragen via de MEMDB, the Medieval and Early Modern Data Bank, universiteit van Rutgers in New Jersey en de RUG). Als dusdanig zal het ook materiaal over de politieke carrières van alle schepenen omvatten, alle vermeldingen van pachters van assisen (en van de vennoten en borgen die bij de verpachtingen betrokken waren), de lijsten van belastingbetalers aan het einde van de 15de eeuw, de lijsten van nieuwe poorters (sinds 1477), de besturen der ambachten. Het materiaal werd bijeengebracht door W. BLOCKMANS, M. BOONE, I. SCHOUPS en M. VAN DEN NOORTGATE die als auteurs voor deze elektronische bronnenuitgave tekenden. De laatste drie stelden hun onderzoek voor op een colloquium middeleeuwse prosopografie en computer (organisatie : Vrije Universiteit Amsterdam) in Driebergen/Zeist op 1-2 april 1992 (de handelingen van dit colloquium zijn in voorbereiding).

GENT: MIDDELEEUWEN EN ANCIEN REGIME

als symbool gelden. Maar ook na hem, hebben vele Gentenaars die terecht en ten onrechte als collaborators werden beschouwd het schavot bestegen. Het parallelle onderzoek van de stedelijke financiën, waarvoor andermaal Van Werveke een meesterlijke aanzet heeft gegeven met zijn studie van 1934, leert dat interne contestatie een der terreinen is waarop de politieke socialisatie van een groot deel van de politiek actieve bevolking haar beslag heeft gekregen²⁰. De politiek en het financiële beheer onder de Gentse torens waren niet altijd bepaald exemplarisch. Het al even endemisch afrekenen met 'levereters' draagt ongetwijfeld bij tot het op het eerste gezicht brutale karakter van de Gentse geschiedenis²¹. Het onthult echter evenzeer hoe macht aan interne controle vanuit de achterliggende belangengroepen was gebonden.

Met de vermelding van belangengroepen is meteen de brug geslagen naar het volgende luik van mijn verhaal, dat van de sociaal-economische geschiedenis.

2. sociaal-economische geschiedenis

De grote lijnen zijn alweer gekend, ze hebben, door de sterke oriëntatie van de Gentse historische school op sociaal-economische geschiedenis, tot een omvangrijke productie aanleiding gegeven. Mijn selectie zal derhalve noodzakelijkerwijs andermaal erg willekeurig en gericht zijn. Het oude verhaal over de allesoverheersende lakennijverheid, afgestemd op het exclusieve gebruik van Engelse wol van de hoogste kwaliteit, dat teruggaat op Henri Pirenne, is recent door auteurs als John Munro en Patrick Chorley afdoende bijgesteld²². De traditionele opvatting zou eigenlijk enkel voor de

²⁰ H. VAN WERVEKE, *De Gentsche stadsfinanciën in de middeleeuwen*, Brussel, 1934 behandelt, in weerwil van de algemene titel nagenoeg uitsluitend de 14de eeuw (met aandacht voor de conflicten tussen de graaf en het klassiek stadspatriciaat), zelf heb ik de stadsfinanciën als verklikker van intern-stedelijke verhoudingen bestudeerd (naast hun fundamentele rol in de verhouding tussen stad en vorst): M. BOONE, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)*, [Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XV], Gent, 1990.

²¹ De term levereter werd door tijdgenoten gebruikt toen, op 12 augustus 1432, de gewezen overdeken Daneel van Zeveren in een volksoproer de dood vond: M. BOONE, Zeveren (Daneel Van), in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 13, Brussel, 1990, kol. 901. Bepaalde vorsers zijn in hun analyse niet voorbij het gewelddadige karakter van de Gentse samenleving geraakt, wat een sterk eenzijdige inkleuring van personen en gebeurtenissen heeft opgeleverd, een recent voorbeeld: D. NICHOLAS, *The Van Arteveldes of Ghent. The varieties of vendetta and the hero in history*, Leiden, New York, 1988.

²² P. CHORLEY, *The cloth exports of Flanders and northern France during*

MARC BOONE

eerste helft van de 14de eeuw nog haar geldigheid behouden. In een recente poging om een nieuw beeld over de Gentse textielnijverheid tijdens de late middeleeuwen tot stand te brengen, heb ik eerder de nadruk gelegd op enerzijds de verscheidenheid inzake grondstoffen (met toenemend gebruik van Spaanse wol vanaf het tweede kwart van de 15de eeuw) en anderzijds op de meer gediversifieerde productie (die ook met de niet onaanzienlijke lokale vraag rekening hield en niet enkel met een weinig elastische o.a. buitenlandse vraag naar luxeproducten)²³. Tevens hield ik een pleidooi om te vertrekken uit het globaalbeeld van de textielsector (eerder dan van een wolsector), wat toelaat ook de linnennijverheid in rekening te brengen. Veel eerder dan Sabbe het ooit heeft toegegeven is deze in Gent en op het platteland tot een hoge bloei gekomen en heeft er als exportnijverheid de handelsbalans tussen Engeland en de Bourgondische Nederlanden danig beïnvloed²⁴. Dat er tussen wolverwerkende en linnennijverheid een duidelijke relatie bestond (ook inzake werkverschaffing) is overigens een hypothese die Pirenne zelf nog heeft gelanceerd. De opmerkelijke Gentse linnenindustrie, die het economisch leven in de stad gedurende de 18de eeuw heeft beheerst, heeft met andere woorden erg overtuigende middeleeuwse adelsbrieven²⁵.

De linnennijverheid roept ook quasi automatisch de vraag naar de relatie tussen stad en platteland wakker. Ook op dit terrein is aan de traditionele visie die een bewuste vijandelijkheid poneerde, met de Gentse raids tegen elke manifestatie van plattelandsindustrie als triest hoogtepunt, een aardige knauw gegeven. De oude tegenstelling stad-platteland is van veel meer

the thirteenth century: a luxury trade ?, in: *Economic history review*, XL, 1987, pp. 349-379, en J.H. MUNRO, Industrial transformations in the north-west European textile trades, c. 1290 - c. 1340 : economic progress or economic crisis ?, in: B.M.S. CAMPBELL [ed.], *Before the Black Death. Studies in the 'crisis' of the early fourteenth century*, Manchester-New York, 1991, pp. 110-148.

²³ M. BOONE, L'industrie textile à Gand au bas moyen âge ou les ressurrections successives d'une activité réputée moribonde, in : M. BOONE, W. PREVENIER (edd.), *La Draperie ancienne des Pays-Bas: débouchés et stratégies de survie (14e-16e siècles)*. *Drapery production in the late medieval Low Countries: markets and strategies for survival (14th-16th centuries)*. Actes du colloque Gand 28 avril 1992, Leuven-Apeldoorn, 1993, pp. 15-58 (passim).

²⁴ *Ibidem*, pp. 49-50, een onderzoeksthema dat we in de nabije toekomst hopen verder uit te werken.

²⁵ Een stand van zaken m.b.t. de linnenindustrie biedt: C. VANDENBROEKE, Sociale en conjuncturele facetten van de linnennijverheid in Vlaanderen (late 14e - midden 19e eeuw), in: *H.M.G.O.G.*, n.r. XXXIII, 1979, pp. 161-164 (over het belang van de Gentse markt). Klassiek dienaangaande blijft: J. BASTIN, De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIe eeuw, in: *H.M.G.O.G.*, n.r. XXI, 1967, pp. 131-161.

GENT: MIDDELEEUWEN EN ANCIEN REGIME

nuances voorzien, toch is op dit terrein nog meer integratie gewenst²⁶. Agrarische geschiedenis en stadsgeschiedenis blijven in ons land nog te sterk gescheiden subdisciplines. Met name de poging van de Londense historicus Stephen R. Epstein om in enkele recente bijdragen, op basis van de beter gedocumenteerde laatmiddeleeuwse Italiaanse steden, de stedelijke economie te integreren in het breder economisch model voor de laat-middeleeuwse crisis (het zogenaamde 'Brenner'-debat) biedt in het geval van Gent genoeg aanknopingspunten voor een systematische toetsing. Epstein onderzocht met name de relaties tussen de institutionele greep van de steden op hun (o.a. agrarisch) hinterland, de politieke rol van dezelfde steden (als stadstaten of in relatie tot een zich ontwikkelende staatsmacht) en de economische ontwikkeling van het hen omringende platteland²⁷. Gent was immers niet enkel een institutioneel centrum (hoofd noemde men dat nog in de late middeleeuwen) voor een Kwartier dat zowat de hele huidige provincie Oost-Vlaanderen, het aansluitend deel van Zeeuws-Vlaanderen en het Kortrijkse omvatte, de stad was ook een graanmarkt van eerste orde. De stapel symboliseerde niet enkel de aanspraak van de stad om de handel in het Scheldebekken van een bij uitstek strategische grondstof als graan te domineren, ze vormde ook de sluitsteen van de door de ambachten gedomineerde politieke structuur. De stapel, en dus de verplichting een bepaalde hoeveelheid graan voor de interne Gentse markt beschikbaar te houden, liet de machthebbers in Gent toe de graanprijzen relatief laag en de gemoederen van een al niet om haar volgzaamheid bekend staande bevolking enigszins onder controle te houden²⁸. Uiteraard is de stapel als instelling afdoende bekend, zijn precieze weerslag op de politieke verhoudingen en de

²⁶ Een publicatie die de discussie een belangrijke wending heeft doen nemen, blijft D. NICHOLAS, *Town and countryside: social, economic and political tensions in fourteenth-century Flanders*, [Rijksuniversiteit te Gent, werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, afl. 152], Brugge, 1971. Een recente stand van zaken biedt Y. FUJII, *Draperie urbaine et draperie rurale dans les Pays-Bas méridionaux au bas moyen âge: une mise au point des recherches après Henri Pirenne*, in: *Journal of medieval history*, 16, 1990, pp. 77-97.

²⁷ S.R. EPSTEIN, *Cities, regions and the late medieval crisis: Sicily and Tuscany compared*, in: *Past and Present*, nr. 130, 1991, pp. 3-15 (over het door hem voorgestelde model), een m.i. meer met Gent vergelijkbaar geval biedt Lombardije dat hij in volgende bijdrage mee in het beeld betrok: IDEM, *Town and country: economy and institutions in late medieval Italy*, in: *Economic history review*, XLVI, 1993, pp. 462-465, 472.

²⁸ M. BOONE, *Gestion urbaine, gestion d'entreprises: l'élite urbaine entre pouvoir d'état, solidarité communale et intérêts privés dans les Pays-Bas méridionaux à l'époque bourguignonne (XIVe-XVe s.)*, in: S. CAVACIOCCHI [ed.], *L'impresa. Industria, commercio, banca secc. XIII-XVIII*, (Prato, istituto internazionale di storia economica "F. Datini", serie II. Atti della XXIIa settimana di studi 30 aprile-4 maggio 1990), Firenze, 1991, pp. 854-856, herdrukt in de reeks *Studia historica gandensia*, nr. 275, Gent, 1991.

band met belangengroepen is dat voorlopig nog heel wat minder. Ook op dit terrein is meer onderzoek gewenst. De studie van handelsrelaties is wellicht te lang te sterk gefixeerd gebleven op de lange-afstandshandel, 'un virus pirennien' om de karakterisering van Alain Derville te hernemen²⁹. Nu de regionale geschiedschrijving aan een actualisering toe lijkt, moet de band met de economische geschiedenis, via de studie van regionale handelsstromen zeker behouden, zoniet versterkt worden³⁰. De Gentse ervaring is ook op dit terrein veelbelovend.

De ambachten, die na de gebeurtenissen van 1302 politieke macht hadden verworven, zijn door de uitzonderlijk belangrijke rol die ze in Gent hebben vervuld bij herhaling voorwerp van onderzoek geweest. Dit in tegenstelling tot de weinig gunstige bronnensituatie. Toen Karel V in 1540 met de politieke rol van de Gentse ambachten meende af te rekenen, heeft hij ook hun archieven laten confisqueren, een ingreep die het leeuweaandeel van deze archieven niet heeft overleefd. Het traditionele beeld van de Gentse ambachten, dat hoofdzakelijk door Van Werveke is ontwikkeld op basis van enkele brede kwalificaties die Pirenne had uitgezet, zijn dan ook op eenzijdig materiaal gesteund (normatieve bronnen en enkele schaarse ledenlijsten)³¹. Recenter onderzoek heeft ook hier het beeld bijgesteld en van nuances voorzien³². Toch is dit een der terreinen waarop, zelfs voor de late

²⁹ Wellicht niet toevallig in een van zijn spitante bijdragen over graanhandel: A. DERVILLE, *Le grenier des Pays-Bas médiévaux*, in: *Revue du Nord*, LXIX, 1987, p. 268.

³⁰ Een recente stand van zaken over regionale geschiedschrijving biedt de oratie van M. PRAK, *Legio regio's. Een prehistorie van de Europese integratie*, Utrecht, 1993. Samen met Martha Howell hoop ik aan de discussie een bijdrage te kunnen leveren via een studie over o.m. de effecten van de graanhandel in Gent en Douai.

³¹ Enkele van deze bijdragen (met verwijzingen naar de overige) treft men aan in zijn verzamelde opstellen: H. VAN WERVEKE, *Miscellanea mediaevalia. Verspreide opstellen over economische en sociale geschiedenis van de middeleeuwen*, Gent, 1968, pp. 365-396, verder zijn te signaleren: *Ambachten en erfelijkheid*, [Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie, Klasse der Letteren, jg. IV, nr. 1, 1942], 26 pp. en *De medezeggenschap van de knapen (gezellen) in de middeleeuwse ambachten*, [Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie, Klasse der Letteren, jg. V, nr. 3, 1943], 24 pp. en tenslotte *De Gentse vleeshouwers onder het Oud Regime. Demografische studie over een gesloten en erfelijk ambachtsgild*, in: *H.M.G.O.G.*, n.r. III, 1948, pp. 3-32.

³² Voor Gent zijn te vermelden: E. CORRIJN, *Het schippersambacht te Gent*, in: *H.M.G.O.G.*, n.r. 1, 1944, pp. 165-203, E. VAN DER HALLEN, *Het Gentse Meerseniersambacht (1305-1540)*, in: *H.M.G.O.G.*, n.r. 31, 1977, pp. 77-149 en E. CORNELIS, *De kunstenaar in het laat-middeleeuwse Gent. Deel I: organisatie en kunstproductie van de Sint-Lucasgilde in de 15de eeuw. Deel II: de sociaal-economische positie van de meesters van de Sint-Lucasgilde in de 15de eeuw*, in:

GENT: MIDDELEEUWEN EN ANCIEN REGIME

middeleeuwen, nog belangrijke nieuwe inzichten te verwachten zijn. Een der retouches m.b.t. de ambachten houdt met hun politiek optreden verband en met de rol die ze hebben vervuld als uiting (naast andere, broederschappen bijvoorbeeld) van een fundamentele behoefte aan solidariteit tussen stadsgenoten³³. Een late variant als het ware van de commune of amicitia-gedachte die aan de vroege steden hun eigenheid heeft gegeven. Op hun rol in het tot stand brengen van een eigen stedelijke ideologie kom ik nog terug.

Wanneer over de ambachten en vooral over de ambachtslieden nog meer diepgaander inzicht te verwachten valt, in de zin van wat in de angelsaksische literatuur onder 'artisanal culture' wordt verstaan, zal dit in het geval van Gent gebeuren op basis van bronnenreeksen die in hun omvang voor zo goed als geen enkele stad in de Nederlanden (Douai uitgezonderd) bewaard bleven. Al moet daaraan toegevoegd dat tot aan WO I ook Ieper en tot WO II ook Doornik tot het lijstje behoorden. Gent beschikt namelijk grosso modo sinds het midden van de 14de eeuw over de nagenoeg volledige reeksen van schepenregisters waarin alle akten van privaat recht zijn opgenomen. Ze zijn uiteraard al langer dan vandaag bekend en generaties vorsers hebben ze benut. Systematische analyses evenwel hebben zich, omwille van de omvang van het beschikbare materiaal beperkt tot ofwel een type bron (zoals de inventaris van de pachtcontracten door wijlen Achiel De Vos) of tot een specifieke probleemstelling (de studie van de immobiliënmarkt bijvoorbeeld)³⁴. Een systematisch verwerken van chronologische doorsneden van een der twee reeksen van schepenregisters, i.c. deze van gedele, bij een onderzoek naar de positie van weduwen en wezen in het laatmiddeleeuwse Gent heeft de onverhoopte rijkdom, die in het combineren van vele ogenschijnlijk kleine banale akten vervat ligt, overduidelijk aangetoond³⁵. Ook voor een op het eerste gezicht afgegraasd onderwerp, zoals het functioneren van de ambachten, wars van alle

H.M.G.O.G., n.r. 41, 1987, pp. 97-127 en n.r. 42, 1988, pp. 95-137.

³³ Zie M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*, pp. 58-93.

³⁴ A. DE VOS, *Inventaris der landbouwpachten in de Gentse jaarregisters van de keure*, 2 delen, [*Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, VIII - IX*], Gent, 1958-1960. De studie der immobiliënmarkt: M. BOONE, M. DUMON, B. REUSENS, *Immobiliënmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503*, [*Standen en Landen LXXVIII*]?, Kortrijk, 1981, aan te vullen met: H. DEGREVE, I. SCHOUPS, Vijf jaar aanvulling op de Gentse immobiliënmarkt van 1483-1503: 1478-1483, in: J. DE BELDER, W. PREVENIER, C. VANDENBROEKE (edd.), *Sociale mobiliteit en sociale structuren in Vlaanderen en Brabant van de late middeleeuwen tot de 20e eeuw*, [*Studia Historica Gandensia* 257], Gent, 1983, pp. 23-40.

³⁵ M. DANNEEL, *Weduwen en wezen te Gent in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Determinanten van hun sociale positie*, Universiteit Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling o.l.v. prof. dr. W. Prevenier, 1992, 4 delen.

reglementeringen, in het echte leven. Indien het bij een gelegenheid als deze ook toegelaten is te dagdromen, stel ik mij voor dat de sociaal-economische geschiedenis van het laat-middeleeuwse Gent zich voor een beloftevolle nieuwe start bevindt. De verwerkingsmogelijkheden die de huidige informatica biedt openen perspectieven, die vorige generaties van vorsers voor onmogelijk hielden. Uiteraard is de financiering van een dergelijk ambitieus project andere koek, laten we daarom nuchter blijven en de zaak aanpakken waar zich kansen voordoen om een stapsgewijze vooruitgang te boeken. Het lopend onderzoek van Inge Schoups op basis van de registers van de keure biedt, uitgerekend door de combinatie van methodologische en inhoudelijke aspecten uitzicht op een wezenlijke vooruitgang³⁶.

En de nieuwe tijden, zult u verzuchten? Ook daar lijkt het mij, is vooruitgang te verwachten vanuit een gelijkaardige aanpak. De studies van Johan Dambruyne, geënt op een voor het laatmiddeleeuwse Gent en het 16de-eeuwse Antwerpen uitgeteste klassieke methode, hebben alvast volstaan om het traditionele beeld van de zeventiende eeuw als de Gentse ongelukseeuw - iets waaraan het moet gezegd ook Van Werveke al twijfelde op basis van intuïtie en bevolkingscijfers - grondig bij te stellen³⁷.

Wat voor de zogenaamd moderne periode nog ontbreekt, andermaal komt de tweede helft van de 18de eeuw, de aanloop naar de tweede grote bloeiperiode van Gent er dank zij het onderzoek van Hilde Coppejans-Desmedt er beter van af, is een breder doctoraal onderzoek over de sociaal-economische structuren³⁸. Aan voorstudies ontbreekt het niet: al jaren hebben talloze

³⁶ Voorlopig: I. SCHOUPS, Un mode de traitement des registres échevinaux gantois en vue d'une analyse statistique (fin XVème siècle), in: W. PREVENIER, R. VAN UYTVEN, E. VAN CAUWENBERGHE (edd.), *Sociale structuren en topografie van armoede en rijkdom in de 14e en 15e eeuw. Methodologische aspecten en resultaten van recent onderzoek. Handelingen van het colloquium gehouden te Gent op 24 mei 1985*, [Studia Historica Gandensia 267], Gent, 1986, pp. 7-11, IDEM, Een aanzet van gecomputeriseerd historisch onderzoek, in: J. DE BELDER, W. PREVENIER, C. VANDENBROEKE, *Sociale mobiliteit*, pp. 41-58. Een aansluitend onderzoek naar de lijsten van belastingbetalers uit dezelfde periode werd voorgesteld op het colloquium van Driebergen in 1992 (cf. supra: noot 19).

³⁷ J. DAMBRUYNE, De 17de-eeuwse schepenregisters en de rente- en immobiliënmarkt te Gent: enkele beschouwingen, in: *H.M.G.O.G.*, n.r. XLII, 1988, pp. 153-181; IDEM, Conjunctuur, stratificatie en koopkracht te Gent tijdens de eerste helft van de 17de eeuw: de economische en sociale betekenis van de rente- en woningmarkt, in: *H.M.G.O.G.*, n.r. XLIII, 1989, pp. 129-157; IDEM, Het versteningsproces en de bouwactiviteiten te Gent in de zeventiende eeuw, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 102, 1989, pp. 30-50; IDEM, De Gentse immobiliënmarkt en de economische trend, 1590-1640, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 104, 1989, pp. 157-183.

³⁸ H. COPPEJANS-DESMEDT, *Bijdrage tot de studie van de gegoede burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw*, [Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse

GENT: MIDDELEEUWEN EN ANCIEN REGIME

studenten in de richting nieuwe tijden (vaak onder leiding van Hugo Soly) de talrijke sociale voorzieningen in het Gent van de moderne tijden, hospitalen en gasthuizen, wezenhuizen, maar ook ambachten, herbergen, voorzieningen voor (en tegen) marginalen, de sociale topografie in het algemeen en alledaagsheid in kaart gebracht³⁹. Er is zelfs het doctoraat van Annemarie Roets over criminaliteit in de 17de-18de eeuw⁴⁰.

Een laatste deelterrein van de sociaal-economische geschiedenis waarop in de komende jaren vooruitgang en belangrijke doorbraken mogen worden verwacht, is dat van de historische huizenforschung. De recent door auteurs als Daniël Lievois en Leen Charles voorgestelde retrogressieve methodes vanuit de oudste kadastrale plannen, is in elk geval veelbelovend. Met name de band tussen 19de eeuws kadaster en Ancien Régime registers van huisgelden moet in theorie toelaten tot in de 17de - 16de eeuw bezitsverhoudingen te reconstrueren voor een wel erg groot deel van het stedelijk oppervlak⁴¹. In enkele uitzonderlijke gevallen, Laleman, Lievois en ikzelf deden het voor het Hof van Ryhove, kan men zelfs verder in de geschiedenis terugklimmen⁴².

Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, jg. XIV, nr. 17], Brussel, 1952. Een zeldzame benadering over de langere periode biedt nog steeds D. VAN RYSSEL, *De Gentse huishuren tussen 1500 en 1795. Bijdrage tot de kennis van de conjunctuur van de stad, [Pro civitate, historische uitgaven, reeks in-8°, nr. 15]*, s.l., 1967.

³⁹ Verwijzingen naar de vaak onuitgegeven verhandelingen treft men aan in: L. FRANCOIS, *Een eeuw Gentse historische school. Bibliografie van de licentiaats- en doctoraatsverhandelingen voorgelegd aan de sectie geschiedenis van de Universiteit Gent, 1891-1992*, Gent, 1993, een handige index op plaats- en zaaknamen laat een vlugge oriëntatie toe. Via de auteursnamen komt men eventuele publicaties vlug op het spoor in de lopende jaarlijkse bibliografie over de geschiedenis van Gent in de *H.M.G.O.G.*. Tot en met 1987 verscheen een gelijkaardig overzicht (met opname van de publicaties waartoe de verhandelingen aanleiding hadden gegeven): IDEM, *Lijst van de doctoraats- en licentiaatsverhandelingen voorgelegd aan de sectie geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Gent van 1982 tot 1987 en publikaties daaruit voortgevloeid tot december 1987*, Gent, 1988 [ook in de reeks *Studia Historica Gandensia* 272].

⁴⁰ A.-M. ROETS, *Rudessen, dieften ende andere crimen. Misdadigheid te Gent in de 17e en de 18e eeuw*, Rijksuniversiteit te Gent, academiejaar 1987, onuitgegeven doctoraatsverhandeling o.l.v. prof. dr. H. Soly.

⁴¹ D. LIEVOIS, Bouwhistorisch onderzoek van particuliere huizen in stedelijk milieu, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, 16/2, 1992, pp. 9-26, een concreet uitgewerkt voorbeeld bij G. EVERAERT, M.C. LALEMAN, D. LIEVOIS, Het huis met de houten achtergevel, een nieuwe synthese, in: *Ibidem*, 16/3, 1992, pp. 21-36. L. CHARLES, De Gentse registers van het huisgeld als kadastrale bron: mogelijkheden en beperkingen (17de-18de eeuw), in: *H.M.G.O.G.*, n.r., XLVI, 1992, pp. 151-193.

⁴² M. BOONE, M.C. LALEMAN, D. LIEVOIS, Van Simon sRijkensteen tot Hof van Rihove: van erfachtige lieden tot dienaren van de centrale Bourgondische staat, in: *H.M.G.O.G.*, n.r. XLIV, 1990, pp. 47-85.

Huizen kan men omwille van het gebouw als materieel relict bestuderen, maar al vrij vlug komt men bij de mensen en hun wooncultuur, een essentieel aspect van de stedelijke samenleving uit⁴³.

3. culturele geschiedenis

Ook op het terrein van de culturele en religieuze geschiedenis van Gent werden recent belangrijke stappen gezet. Traditioneel onderzoek, zoals dat naar de werking van hospitalen en godshuizen werd ook voor de middeleeuwse periode verdergezet en bij gebrek aan nog meer hospitalen zo goed als afgerond⁴⁴. Van wezenlijk belang waren evenwel, ook in internationale context, zowel het onderzoek van Walter Simons naar de inplanting van de bedelorden in de loop van de 13de eeuw en de vroege 14de eeuw, als de analyse van de Gentse broederschappen over een langere periode (12de tot 16de eeuw) door Paul Trio⁴⁵. Beiden hebben ze aangetoond hoe ook op het religieuze vlak de stedelingen naar uitdrukkingen van lotsverbondenheid hebben gezocht. Het valt bijvoorbeeld op, hoe in periodes waarin de ambachten aan directe politieke invloed inboetten, nieuwe

⁴³ Voor de moderne tijden heeft H. Soly samen met vier van zijn studenten (C. Terryn, J. Van Ryckeghem, I. Pisters en I. Bourgeois) een systematische benadering van de materiële cultuur in het 18de eeuwse Gent voorgesteld in *Oostvlaamse Zanten*, 63/1-2, 1988.

⁴⁴ Een overzicht van de Gentse hospitaalgeschiedenis in de middeleeuwen (met verwijzingen naar de literatuur tot 1990) bij M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*, pp. 141-157, sindsdien nog aan te vullen met: S. MEERSSEMAN, Het 'Sente Jacopshuus up Nieuwland' te Gent. Godshuis of politieke instelling (ca. 1257 - 1540), in: *H.M.G.O.G.*, n.r. XLV, 1991, pp. 5-32, en: IDEM, Enkele vijftiende eeuwse inventarissen uit het Sint-Jacobsgodshuis te Gent, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CLVIII, 1992, pp. 51-74. Tenslotte: T. VAN DRIESSCHE, Het Hebberechtshospitaal in het Sint-Pietersdorp te Gent: functie en ontwikkeling van een middeleeuws proveniershuis, in: *H.M.G.O.G.*, n.r. XLVI, 1992, pp. 47-79.

⁴⁵ W. SIMONS, *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225 - ca. 1350)*, [*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, jg. 49, nr. 121], Brussel, 1987 en IDEM, *Bedelordenkloosters in het graafschap Vlaanderen*, Brugge, 1987. P. TRIO, Statuten van laatmiddeleeuwse broederschappen. Enkele Gentse voorbeelden, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CLV, 1989, pp. 279-308, IDEM, *De Gentse broederschappen (1182-1580). Ontstaan, naamgeving, materiële uitrusting, structuur, opheffing en bronnen*, [*Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XVI], Gent, 1990 en IDEM, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen*, [*Symbolae facultatis litterarum et philosophiae Lovaniensis, series B, vol. 11*], Leuven, 1993.

GENT: MIDDELEEUWEN EN ANCIEN REGIME

nieuwe broederschapsstichtingen merkelijk de hoogte ingingen (de periode na de nederlaag tegen hertog Filips de Goede bij Gavere in 1453 was er zo een). De invloed van de bedelorden op de ambachten en hun politieke aspiraties is onloochenbaar. Via de bedelorden vond heel waarschijnlijk de praktijk om jaarlijks nieuwe bestuurders te verkiezen ingang. Het was in hun gebouwen dat vele ambachten hun vergaderingen en verkiezingen organiseerden en hun eerste archivalia in bewaring gaven, voor ze in eigen ambachtshuizen onderdak vonden. Indien we goed zijn ingelicht over wat bij het 'gemeen' (*le commun*) in een stad als Gent circa het wonderjaar 1302 leefde, dan danken we deze informatie aan het verhaal dat een anoniem Gents Franciskaan in de zogenaamde '*Annales Gandenses*' heeft achtergelaten⁴⁶.

De praktijk om via processies en optochten, waarin andermaal broederschappen en ambachten een eersterangsrol speelden, de stedelijke solidariteit ritueel tot uitdrukking te brengen is ook recent, met een knipoo naar de antropologie, door de jonge Amerikaan Peter Arnade op overtuigende wijze onder woorden gebracht⁴⁷. De stad had zo haar eigen sacrale ruimtes en rituelen, die hoe barbaars en woest het er bijwijken ook aan toeging, toch opnieuw aan een eigen spontane solidariteit uitdrukking gaven. Toen hertog Karel de Stoute de ongelukkige idee doorduwde om op 29 juni 1467 zijn Blijde Intrede in Gent te houden, viel deze samen met de terugkeer van de populaire maar voor Gent essentiële bedevaart naar Sint-Lievens-Houtem⁴⁸. Het tumult en de opstandigheid die daarbij tot ontlading kwam bevatte de elementen die reeds in de geciteerde speech van 1128 aanwezig waren: directe fiscale eisen naast algemene revendicaties met betrekking tot het herstel van de stedelijke privileges. Men neemt dan ook met minder verwondering kennis van het feit dat Karel V in zijn befaamde *Concessio Carolina* van 1540 naast de politieke rol van de ambachten ook processies als

⁴⁶ Wie met deze merkwaardige tekst wenst kennis te maken, moet zich nog steeds behelpen met de Latijnse versie in de (bovendien niet steeds betrouwbare) editie van F. FUNCK-BRENTANO, *Annales Gandenses*, Parijs, 1896 (in 1951 verscheen in Londen een Engelse vertaling door H. Johnstone). Over de kroniek: V. LAMBERT, *Chronicles of Flanders 1200-1500. Chronicles written independently from 'Flandria Generosa'*, [Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent XIX], Gent, 1993, pp. 43-55. Een Nederlandse vertaling van deze voor de 'nationale' geschiedenis erg belangrijke verhalende bron is meer dan wenselijk.

⁴⁷ P. ARNADE, *Citizens, sovereigns and ritual behaviour: Ghent and the Burgundian court, 1440-1540*, State university of New York at Binghamton, Ph. D. 1992 (o.l.v. R. Trexler), een publicatie is in voorbereiding.

⁴⁸ IDEM, *Secular charisma, sacred power: rites of rebellion in the Ghent entry of 1467*, in: *H.M.G.O.G.*, n.r. XLV, 1991, pp. 69-94.

MARC BOONE

deze ter ere van de Heilige Livinus heeft verboden⁴⁹. Het zou dan ook aanbeveling verdienen om de rituele aspecten van de beeldenstorm van 1566 (en van de vele gelijkaardige operaties ten tijde van de Calvinistische Republiek) in een lange termijn visie als verderzettingen van middeleeuwse collectieve rituelen opnieuw te bekijken.

Waarmee we bij de reformatie en de bijzonder diepe breuk die ze in de Gentse samenleving heeft veroorzaakt, zijn aanbeland. De eersterangs rol die Gent en de Gentse intellectuelen in de verspreiding van het protestantisme in Vlaanderen hebben vervuld is, dank zij het onderzoek van stadsarchivaris Decavele en Jozef Scheerder over het echte wonderjaar, 1566, welbekend⁵⁰. Het Republikeinse gedachtengoed dat in de loop van de late middeleeuwen impliciet vanuit de politieke praxis in het kader van ambachten, wijken, genootschappen allerhande en uiteindelijk op het niveau van de stad en het schependom was verworven, werd nu heel expliciet en getoetst aan concrete buitenlandse voorbeelden. Voor Jan van Hembyze, de sterke man van de Gentse Calvinistische Republiek kwam het er op aan in Gent een evenbeeld van het Genève van Calvijn op te richten. Fundamenteel religieus, om niet te zeggen fundamentalistisch, waren Hembyze's bedoelingen zeker. Maar ze waren het even nadrukkelijk ook op commercieel vlak. De concrete belangengroepen achter de hooggestemde drijfverijen zijn ook hier nooit ver weg geweest. De droom heeft niet lang stand gehouden tegenover het geweld dat de Spaans-Habsburgse staat kon mobiliseren. Dat het met de verdediging van belangen evenwel ernst was, bewijst de reactie van de Gentse bevolking op de inname door de troepen van Farnese. Ongeveer 10.000 Gentenaars (tussen een kwart en een vijfde van de totale bevolking) hebben voor een vrijwillige exodus gekozen, onder hen een erg groot deel van de intellectuele, culturele en artisanale elite⁵¹.

⁴⁹ Over de processies en optochten in het laatmiddeleeuwse Gent: M. BOONE, *Geld en macht*, pp. 94-98 en IDEM, *Les Gantois et la grande procession de Tournai : aspects d'une sociabilité urbaine au bas moyen âge*, in : J. DUMOULIN, J. PYCKE [ed.], *La grande procession de Tournai (1090-1992). Une réalité religieuse, urbaine, diocésaine, sociale, économique et artistique*, [Tournai. Art et histoire 6], Tournai - Louvain-la-Neuve, 1992, pp. 51-58.

⁵⁰ J. DECAVELE, *De dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*, [Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, nr.76], 2 delen, Brussel, 1975, J. SCHEERDER, *Het wonderjaar te Gent, 1566-1567*, KULeuven, 1971 (onuitgegeven doctoraat). Een recente stand van zaken m.b.t. de religieuze geschiedenis van Gent vanaf de 16de eeuw treft men aan in: M. CLOET, L. COLIN, R. BOUDENS (red.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991.

⁵¹ J. DECAVELE, P. VAN PETEGHEM, Gent absoluut getemd (16de en 17de eeuw), in: J. DECAVELE (red.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 126.

GENT: MIDDELEEUWEN EN ANCIEN REGIME

Het merendeel van hen ging in het Noorden mee het fortuin maken van een andere Republiek.

Voor de uitingen van spontane solidariteit van onderen uit die ik zoëven tot een der meest wezenlijke kenmerken van de Gentse geschiedenis heb verheven, zag het er in de nu volgende periode, door tijdgenoten ook als de 'ijzeren eeuw' omschreven, minder rooskleurig uit. Toch bleef een en ander sluimeren, om nogmaals Anseele aan te halen: *'eeuwen van verval, van vreemde onderdrukking en priester invloed waren niet bij machte geweest al het Artevelde's bloed in kernmelk of gewijd water te veranderen'*³².

Wanneer in de loop van de achttiende eeuw de Gentse economie stilaan naar een nieuw hoogtepunt toegroeide bestonden de ambachten uiteraard nog, zij het in hun door de Concessio Carolina vastgelegde, dit is van bovenuit gedirigeerde variant, maar naast hen groeiden, zoals in de loop van de dertiende eeuw, weerstandskassen en organisaties van wederzijdse steun, de zogenaamde 'beurzen'³³. Het waren organisaties die kennelijk zelfs de Franse periode overleefden. Dat ze wellicht gemakkelijker en vlugger dan hun illustere middeleeuwse voorgangers doorbraken, heeft ongetwijfeld met verschillende specifieke tijdsgebonden omstandigheden te maken maar ook, met het tweede element dat ik in de inleiding naar voren bracht: het historische bewustzijn. De vraag in welke mate radicaal liberale en vlaamsgezinde Gentse kringen, bij wie de studie van de middeleeuwse geschiedenis van Gent hoog in de belangstelling stond, inspirerend op de negentiende-eeuwse arbeidersbeweging hebben ingewerkt, is de laatste wens voor toekomstig onderzoek die ik vandaag zou willen formuleren³⁴.

De vraag blijft mij boeien, sinds ik werd geconfronteerd met een

³² E. ANSEELE, *De omwenteling van 1830*, p. 194.

³³ Onderzoek naar de corporatieve organisaties in de loop van de moderne periode (en in de overgang naar de 'nieuwste' tijden) is nog steeds erg gewenst. Als bron van inspiratie zal men daarbij zeker nog teruggrijpen naar J. DHONDT, *La préhistoire du mouvement syndical*, in: *Problèmes*, II, 1948, herdrukt met een situering door H. Balthazar in Dhondt's *Machten en mensen*, Gent, 1976, pp. 310-317.

³⁴ De band tussen de katholieke partij en het corporatieve ideaal dat in de actie van middeleeuwse gilden werd herkend, is genoegzaam bekend, cf. de verwijzingen naar de overvloedige (ook internationale) literatuur bij D. LUYTEN, *Ontstaansvoorwaarden voor het corporatisme*. Het model van het neo-corporatisme in het licht van de Belgische ervaring uit de jaren dertig, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 19, 1993, pp. 316-323. Of er een gelijkaardige inspiratiebron was voor socialistische bewegingen is minder duidelijk. Alvast de katholieke rituelen hebben in de Gentse socialistische beweging navolging gevonden, een aanzet voor verder onderzoek biedt: P. VERBRUGGEN, *Deelalternatieven voor de traditionele godsdienstbeleving in het Gentse socialisme*. Een bijdrage tot de geschiedenis van de arbeiderscultuur, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 17, 1991, pp. 414-433.

MARC BOONE

negentiende-eeuwse vakbondsvlag waarop de Maagd van Gent, de middeleeuwse allegorie bij uitstek voor de stad, is afgebeeld⁵⁵. Weliswaar draagt de Maagd voor de gelegenheid een modieuze phrygische muts, maar de leeuw, de leuze (hou ende trouw), de schildjes van ambachten/vakverenigingen rondom (een variant op het '*hortus conclusus*' thema ?) en op de achtergrond de welbekende torenrij doen toch sterk middeleeuws aan. Meer heeft de verbeelding van een historicus niet nodig.

Tot slot: welke kan, op basis van de hoofdelementen die ik in mijn betoog naar voren heb gebracht en op basis van de huidige stand van het historisch onderzoek, de bijdrage van de Gentse geschiedenis tot een breder geheel, zeg maar de West-europese cultuur zijn geweest ? Het blijft uiteraard koffiedik kijken, maar een traditie van individuele politieke rechten, geconcretiseerd in het burgerschap dat zo door Gent afgeschermd werd en zo hard door haar tegenstanders aangevallen (*'la frivole, dampnable et desraisonnable bourgeoisie de Gand, usee et entretenue de volenteet contre raison'*) zoals de Bourgondische propaganda het in 1451 omschreef⁵⁶, lijkt een essentieel bestanddeel te zijn geweest van de eigen stedelijke politieke cultuur die in de late middeleeuwen in onze gewesten is gegroeid. Dat aan deze stedelijk republikeinse traditie, die in de praktijk aansluit bij wat theoretici als Marsiglio van Padua al in de vroege 14de eeuw hebben verwoord, aan het einde van de 16de eeuw een vroegtijdig einde is gekomen, betekende evenwel niet haar uitsterven. Het tweede luik van mijn uiteenzetting, het geëngageerd historisch bewustzijn, heeft een en ander voor de ondergang gered.

⁵⁵ De vlag wordt op het AMSAB bewaard (een afbeelding in: M. BOONE, *Gent. Twaalf eeuwen textielindustrie*, in: W. BLOCKMANS, P. CLARK (red.), *De wording van Europa. De ontwikkeling van de stad*, Hilversum, 1992, p. 68). Over de maagd van Gent: J. REYNAERT, Boudewijn van der Luere en zijn 'Maghet van Ghend', in: *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van retorica 'de Fontaine' te Gent*, XXXI, 1980-1981, pp. 109-130.

⁵⁶ Geciteerd bij: V. FRIS, Oorkonden betreffende den opstand van Gent tegen Philips den Goede (1450-1453), in: *H.M.G.O.G.*, IV, 1901, pp. 73-74.